करोति खञ्जं पङ्गुं वा शरीरे सर्व्वतश्चरन् ॥
वातेऽधिकेऽधिकस्तत्र शूलस्फुरणतोदनम् ।
शोफस्य रौक्ष्यलघ्वल्पशावताद्वृद्धिहानयः ॥
धमन्यङ्गुलिसन्धीनां सङ्कोचोऽङ्गग्रहोऽतिरुक् ।
शीतद्वेषाशुपश्यौ स्तम्भवेपथुसुप्तयः ॥
रक्ते शोफोऽतिरुक्तोदस्ताम्रचिमिचिमायते ।
स्निग्धरक्ते: शमं नैति कण्डूक्लेदसमन्वितः ॥
पित्ते विदाहः सम्मोहः स्वेदो मूर्च्छामदः सटट् ।
अशर्ग्वाचमत्वं रागः शोफपाको भृशोष्णता ॥
कफे स्तैमित्यगुरुता सुप्तिस्निग्धत्वशीतताः ।
कण्डूर्मन्दा च रुग्दन्दसर्व्वलिङ्गश्च सङ्करे ॥
एकदोषानुगं साध्यं नवं याप्यं द्विदोषजम् ।
त्रिदोषजं त्यजेत् स्रावि स्तब्धमर्व्वुदकारि च ॥
रक्तमार्गं निहन्त्याशु शाखासन्धिषु मारुतः ।
निविशन्नोऽन्यमाचार्य्य वेदनाभिर्हरत्यसून् ॥"
इति वाभटे निदानस्थाने षोडशेऽध्याये ॥
"वातशोणितिनो रक्तं स्निग्धस्य बहुशो हरेत् ।
अल्पाल्पं पालयन् वायुं यथादोषं यथाबलम् ॥
चिकित्सितं हितं पथ्यं प्रायश्चित्तं भिषग्जितम् ।
मेषजं शमनं शस्तं पर्य्यायैः स्मृतमौषधम् ॥"
इति च वाभटे चिकित्सितस्थाने द्वाविंशतितमेऽध्याये ॥ अन्यद्वातरक्तशब्दे ज्ञातव्यम् ॥*॥)

वातसहः, त्रि, (वातं वातजनितरोगं सहते । सह + अच् ।) अत्यन्तवायुयुक्तः । यथा,—
"वातासहो वातसहो वातूलो वातुलोऽपि च ।"
इति शब्दरत्नावली ॥
(वायुवेगसहनशीलः । यथा, महाभारते । १ । १४२ । ५ ।
"ततो वातसहां नावं यन्त्रयुक्तां पताकिनीम् ।
ऊर्म्मिक्षमां दृढां कृत्वा कुन्तीमिदमुवाच च ॥")

वातसारथिः, पुं, (वातः सारथिः सहायो यस्य ।) अग्निः । इति केचित् ॥

वातस्कन्धः, पुं, (वातस्य स्कन्ध इव ।) आकाशस्य भागविशेषः । यत्र वायुर्व्वहति । इति केचित् ॥

वातघ्न, [न्] त्रि, (वातं हन्तीति । हन् + क्विप् ।) वातघ्नः । वायुनाशकौषधम् । इति वैद्यकम् ॥

वाताटः, पुं, (वात इव अटति गच्छतीति । अट् + अच् ।) सूर्य्याश्वः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ वातमृगः । इति शब्दरत्नावली ॥

वाताण्डः, पुं, (वातदूषितौ अण्डौ यस्मात् ।) मुष्करोगविशेषः । तस्य लक्षणं यथा,—
"दृषणौ दूषयेद्वायुः श्लेष्मणा यस्य संवृतः ।
तस्य मुष्कस्तत्रैको रोगो वाताण्डसंज्ञकः ॥"
इति माधवकरः ॥

वाताद्यः, पुं, (वाताय वातनिवृत्तये अद्यते इति । अद् + घञ् ।) फलवृक्षविशेषः । वादाम इति ख्यातः । तत्पर्य्यायः । वातवैरी २ नेत्रोपमफलः ३ वाताम्रः ४ । अस्य गुणाः । उष्णत्वम् । स्निग्धत्वम् । वातघ्नत्वम् । शुक्रकारित्वम् । गुरुत्वञ्च । अस्य मज्जगुणाः । मधुरत्वम् । हृद्यत्वम् । पित्तानिलापहत्वम् । स्निग्धत्वम् । उष्णत्वम् । कफकारित्वम् । रक्तपित्तविकारिणां श्रेष्ठत्वञ्च । इति भावप्रकाशः ॥

वातापिः, पुं, असुरविशेषः । स च ह्रादस्य धमनौ पत्न्यां जातः । अगस्त्येन भक्षितः । इति श्रीभागवतमतम् ॥ कल्पान्तरे तु विप्रचित्तेः सिंहिकायां जातः । यथा,—
"सिंहिकायामथोत्पन्ना विप्रचित्तेश्चतुर्द्दश ।
शंबः शबलगात्रश्च व्यङ्गः शाल्वस्तथैव च ॥
इल्वलो नमुचिश्चैव वातापी हृल्पो जिकः ।
हरकल्पः कालनाभो भौमश्च नरकस्तथा ॥
राहुर्ज्येष्ठश्च तेषां वै चन्द्रसूर्य्यप्रमर्द्दनः ।
इत्येते सिंहिकापुत्रा देवैरपि दुरासदाः ॥"
इति वह्निपुराणे काश्यपीयवंशः ॥
अन्यच्च ।
"विप्रचित्तिः सैंहिकेयान् सिंहिकायामजीजनत् ।
हिरण्यकशिपोर्यो वै भागिनेयास्त्रयोदश ॥
बलः प्रलम्बश्च राजेन्द्रो तमो वातापिरेव च ।
इल्वलो नमुचिश्चैव खसृमश्चाञ्जनस्तथा ॥
नरकः कालनाभश्च सरमाणस्तथैव च ।
कल्पवीर्य्यश्च विख्यातो दनुवंशविवर्द्धनः ॥"
इति माल्ये ६ अध्यायः ॥
(मुनिवरोऽगस्त्यस्तु एनं ब्रह्मदेहारं भक्षितवान् । एतद्वृत्तान्तस्तु महाभारते वनपर्व्वणि ९६ अध्यायमारभ्य द्रष्टव्यः ॥)

वातापिद्विट्, [ष्] पुं, (वातापिं द्वेष्टीति । द्विष् + क्विप् ।) अगस्त्यमुनिः । इति हेमचन्द्रः । २ । ३६ ॥

वातापिसूदनः पुं, (वातापिं सूदत इति । सूद् + ल्युः ।) अगस्त्यः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

वातापिहा [न्] पुं, (वातापिं हन्तीति । हन् + क्विप् ।) अगस्त्यः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

वातामोदा, स्त्री, (वातेन प्रहृत आमोदो यस्याः ।) कस्तूरी । इति शब्दमाला ॥

वातायनं, क्ली, (वातस्य अयनं गमनागमनमार्गः ।) गवाक्षः । इत्यमरः ॥ (यथा, आर्य्यासप्तशत्याम् । ५१० ।
"लीलागारस्य बहिः सखीषु चरणातिथौ मयि प्रियया ।
प्रकटीकृतः प्रसादो दत्त्वा वातायने व्यजनम् ॥")
तेन परबाधानिषेधो यथा,—
"परबाधां न कुर्व्वीत जलवातायनादिभिः ।
कारयित्वा तु कर्म्माणि कारुं पश्चात् न वञ्चयेत् ॥"
इति कौर्म्मे उपविभागे १५ अध्यायः ॥

वातायनः, पुं, (वातस्येव अयनं गतिर्यस्य ।) घोटकः । इति त्रिकाण्डशेषः ।

वातायुः, पुं, (वातमयते इति । अय + बाहुलकात् उण् ।) हरिणः । इत्यमरः ॥

वातारिः, पुं, (वातस्य वातरोगस्य अरिः ।) एरण्डवृक्षः । इति शब्दरत्नावली ॥ (अस्य पर्य्यायो यथा,—
"शुक्लएरण्ड आमण्डश्चित्रोगन्धर्व्वहस्तकः ।
पञ्चाङ्गुलो वर्द्धमानो दीर्घदण्डोऽप्यदण्डकः ॥
वातारिस्तरुणश्चापि रुवूकश्च निगद्यते । १ ।
रक्तोऽपरो रुवूकः स्यादुरुवूको रुवूस्तथा ।
व्याघ्रपुच्छश्च वातारिश्चुरुस्तानपत्रकः ॥ २ ॥
इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमे भागे ॥)
शतमूली । इति शब्दचन्द्रिका ॥ पुत्रदात्री । शेफालिका । यवानी । भार्गी । क्षुद्री । विडङ्गः । शूरणः । भल्लातकः । जतुका । इति राजनिर्घण्टः ॥

वातालो, स्त्री, (वातस्य आलो यत्र ।) वाट्या । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

वाताश्वः, पुं, (वात इव शीघ्रगोऽश्वः ।) कुलीनाश्वः । तत्पर्य्यायः । हयोत्तमः २ जात्यः ३ अजानेयः ४ । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ (यथा, कथासरित्सागरे । ६६ । १७४ ।
"तदिमं मां विजानीहि लक्ष्मीसेनं वरानने ।
आनीतमिह वाताश्वेनाल्पाखेटनिर्गतम् ॥")

वातासहः, त्रि, (वातं वातजनितरोगं आसहते इति । आ + सह + अच् ।) वातुलः । इति शब्दरत्नावली ॥

वातिः, पुं, (वाति गच्छतीति । वा + "वातेर्नित् ।) उणा० ५ । ६ । इति अतिः ।) वायुः । यथा,
"वातिर्वायुर्मरुद्वातः श्वसनः पवनोऽनिलः ॥"
इत्यमरटीकायां भरतधृतसाहसाङ्कः ॥
सूर्य्यः । चन्द्रः । यथा । वातिरादित्यसोमयोः । इति रभसः ॥

वातिकः, पुं, (वाताद्वातः । वात + ठन् ।) वायुजव्याधिः । यथा,—
"वातिको वातजो व्याधिः पैत्तिकः पित्तसम्भवः ।
श्लैष्मिकः श्लेष्मसंभूतः सन्निपातिकः ॥"
इति राजनिर्घण्टः ॥
(क्ली, वातस्य शमनं कोपनं वा । "वातपित्तश्लेष्मभ्यः शमनकोपनयोरुपसंख्यानम् ।"५ । १ । ३८ । इत्यस्य वार्त्ति० ठन् ॥ वातिकरोगाक्रान्ते वाचाले, त्रि । यथा, महाभारते ।३।२५६।३।
"अपरे त्वरुवंस्तत्र वातिकास्तं महीपतिम् ।
युधिष्ठिरस्य यज्ञेन न समो ह्येष ते क्रतुः ॥")

वातिगः, पुं, (वातिं वायुं गच्छतीति । गम् + डः ।) भल्लातकी । धातुवादिनि, त्रि । इति मेदिनी । गे, ९ ॥

वातिगमः, पुं, (वातिं वायुं गमयतीति प्रापयति । गमि + अच् ।) वार्त्ताकुः । इति शब्दरत्नावली ॥

वातिङ्गनः, पुं, वार्त्ताकुः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

वातीयं, क्ली, (वाताय वातनिवृत्तये हितः । वात + छः ।) काञ्जिकम् । इति शब्दचन्द्रिका ॥

वातुलः, पुं, वाट्या । इत्यमरटीकायां भरतः ॥

वातुलः, त्रि, वातविकारासहः । उन्मत्तः । इत्यमरटीकायां भरतः ॥

वातुलिः, स्त्री, तरुतूलिका । इति हारावली ॥ वाडुड़ इति भाषा ॥